

Máig időszerű üzenet

1918. december 1-e fordulópont Erdély és lakói életében. Az országrész egyesülése Romániával az itt élő románok régi álmának beteljesülését jelentette, fel-emelkedésüket az Unio Trium Nationum óta „megtúrtnek“ minősített állapotból a saját állami keretekben megnyilvánuló szabad nemzet állapotába. Az 1859-ben megvalósított egyesüléssel (Moldva és Havasalföld), valamint az 1877-ben kivívott állami függetlenséggel együtt az 1918 decemberében bekövetkezett történelmi folyamat a román nép életének három olyan kiemelkedő csomópontja, amely megte-remthette az alapot az állami-nemzeti szempontból önálló, szabad fejlődéshez. A társadalmi-gazdasági-szellemi élet peremére kényszerített erdélyi románság ezt felismerve hatalmas lelkesedéssel fogadta az országrész egyesülését Ó-Romániával, ugyanis annak a nemzeti harcnak a betetőződését látta benne, amelyet ősei vívtak, s főleg az erdélyi iskola és a 48-as nemzedék vezető értelmiségije kidolgozta program megvalósulását jelentette.

Az új történelmi-földrajzi körülmények között a kisebbség állapotába került magyarok és a németek kezdetben különféleképpen reagáltak a nagy horderejű eseményre. A történetírás tanúságai kellenek ahhoz, hogy világosan magunk előtt láthassuk a hat évtizeddel ezelőtti eseményeket, amelyek abban a korban az itteni magyarok körében két ellentétes előjelű gondolatot szültek: a fejvesztett menekülés és a honi földhöz ragaszkodás gondolatát és — gyakorlatát is.

Az Erdélyben élő szászok — és más romániai német népcsoportok — eleve igenlően, a jövőbe vetett hittel fogadták a gyulafehérvári határozatokat. Sok év-százados küzdelmük a magyar uralkodó rétegekkel nemzeti jogaik csorbítatlanságá-nak megőrzéséért, különösképpen az utóbbi száz esztendő reménytelen harcai a Szász Egyetem fenntartásáért és iskolai-egyházi-nyelvi autonómiájuk megmaradá-sáért oda vezettek, hogy most jogos reménységgel várták: a románsággal együtt viselt „kisebbségi sors“ századai után elérkezett az az idő, amikor e sorsközösségből fakadóan a jövőre nézve elismerik jogaik szabad gyakorlásának méltányosságát, s így visszaszerezhetik állhatatos kitaratással megszerzett történelmi privilégiumai-kat, megszabadulhatnak a rájuk erőszakolt „lex Apponyi“-féle kényszerintézkedések béklyójából, és a „főhatalomváltozás“ (az akkori idők fogalmazása) meghozza nekik az ugyancsak várva várt fordulatot. Hogy a román királyság, az egymást váltogató Averescu-, Brătianu- és Maniu-kormányok nemhogy a szász néppel, hanem a ro-mán néppel szemben is csak az üres ígéretek, a lupényi vérfürdő, a doftánai külön-cellák és az anyagi-szellemi elnyomás politikáját alkalmazták, az a kisebbségi sorba került szászok későbbi felismerése, amikor sem gazdasági téren, sem az iskoláztatás tekintetében és más területeken sem sikerült a várt eredményeket ki-csikarniuk.

1918 végén az erdélyi szászok képviselői már tárgyalásokat kezdenek az ideig-lenesen létrehozott Kormányzó Tanáccsal (Consiliul Dirigent), s e tárgyalások nyo-mán 1919. január 8-án Medgyesen összegyűlve, a Deutsch-Sächsischer Volksrat (Német-Szász Népi Tanács, az erdélyi szászok reprezentatív szerve) és más szer-vezetek 143 küldöttje határozati javaslatot dolgoz ki, amely leszögezi: „...abban a meggyőződésben, hogy itt egy világtörténelmi folyamat játszódik le, az erdélyi szász nemzet, miután a népek önrendelkezési jogának alapjára helyezkedik, ki-mondja a román királysághoz való csatlakozását, és a román népek testvéri üdvöz-letét és szívből jövő szerencsekívánatait küldi nemzeti ideálja teljesedésének alkalmából.“ Miután utal a gyulafehérvári pontokra, különösen a III. 1. pontra, amely megígéri „a teljes nemzeti szabadságot minden itt lakó népnek“, a határozati ja-vaslat ünnepélyesen kimondja: „Ezen elhatározás jelentőségének teljes tudatában a szász nép a mai naptól kezdődőleg a román birodalom tagjának tekintti önmagát, fiait és leányait pedig az állam polgárainak.“ A dokumentumot küldöttség vitte Bukarestbe, s átnyújtotta Ferdinánd királynak és Ionel Brătianu miniszterelnöknek, akik meglepődéssel fogadták a szászok hűségnyilatkozatát. Rudolf Brandsch poli-tikus ezekben a napokban a bukaresti *Índreptare*-ának adott interjújában röviden így foglalta össze a szászok reményeit: „Mi, szászok századok óta együtt éltünk az erdélyi románokkal. Ez az együttélés harmonikus volt, és remélhetőleg lesz is.“

Az erdélyi szászok vezetőinek szeme előtt a parlamentáris demokrácia vágy-képe lebegett, amikor Hans Otto Roth, Rudolf Brandsch, Fritz Connert, Arthur

Konnerth, Hans Hedrich, Friedrich Teutsch püspök és mások személyében minden adandó — a szélszág sorsát érintő — alkalommal szavukat hallatták a képviselőházban vagy a szenátusban. A belső személyi surlódások, érdekellentétek (egyesek a Nemzeti Parasztpárttal akartak együtt haladni, mások mindig a hatalmat képviselő párttal szándékoztak választási paktumot kötni) sem akadályozhatták meg a közös fellépést, ha népük alapvető jogairól volt szó, s a parlamenti viták heves, de végeredményben terméketlen szópárbajainak pontos visszaadásával találkozunk igen gyakran a korabeli sajtó hasábjain. A romániai német lapok számtalan esetben követelték a megyesi hűségnyilatkozat szellemében jogaik tiszteletbentartását: „Az államunk belpolitikai eseményeivel szembeni feladatunk persze nem merül ki abban, hogy kinyilvánítjuk semlegességünket, és kisebbsékként nem avatkozunk be a nagyok harcába. Ez nagy távlatban nézve tarthatatlan struccpolitika lenne. Főadatunk inkább az lehetne, hogy belsőleg megerősödjünk, és utána szövetséges társakat keressünk, először a kisebbség soraiban, de azok között a románok között is, akik a jelenlegi állapotból olyan Románia felé akarnak haladni, amely egyre inkább a jogállam gondolatához közeledik. Ez egyidőben emberi kultúrfeladat és a legnemesebb fajta nemzeti feladat volna, amely gyümölcsöket eredményezne számunkra a gyakorlati realpolitika talaján.” (Klingsor, 1927); „... mindig újra és újra halljuk az ország népkisebbségeihez szóló szírehangokat: »gyentek, drága kisebbségek, álljatok be sorainkba, és harcoljatok velünk a jogért, szabadságért és igazságért!« Kinek higgyünk? Tíz éven át üres ígéretekkel orunknál fogva vezettek minket. Túl gyakran csalódtunk ahhoz, hogy most őszi lelkesedéssel beálljunk azok sorába, akik egyre azt hangoztatják, csak ők egyedül harcolnak an igazi demokráciáért és szabadságért.” (Mediascher Zeitung, 1928)

„Az új haza hasznos állampolgárai” önmaguk számára kiadott — és akkor őszintén vállalt — jelszava az adott történelmi körülmények alakulása miatt hamarosan tartalmát veszítette, ugyanis „amikor a polgári-földesúri román állam vezetői hatalmukat megszilárdítva látták, már nem tartották szükségesnek, hogy a Gyulafehérvárot tett ígéretek betartsák. Az államszerkezet és a törvényhozás egységesítésére hozott intézkedések kidolgozásakor sok esetben megkerülték az együttélő nemzetiségeket, s nemigen voltak tekintettel sajátosságaikra” — olvassuk a mai marxista történetírás értékelését, amit még azzal egészíthetünk ki, hogy „a román, magyar és német vezető körök kölcsönös érdekellentétei is hozzájárultak a nemzeti feszültségek fenntartásához”. A kisebbségek jogainak korlátozására a Román Kommunista Párt történetének dokumentumaiból idéző történész a húszas évek konkrét helyzetéről így ír: „A nemzetiségi nyelvek használata a közigazgatásban tilos volt, az 1924. évi június 24-i állampolgársági törvénnyel a nemzetiségek százezreitől tagadták meg az állampolgárságot. A nemzetiségi területek lakóira kivetett egyenes, kereskedelmi, ipari, jövedelmi adó mennyisége többszöröse volt a román területek adóinak. [...] A harmincas évek elejétől, a válság, majd a fokozódó jobbrtolódás éveiben [...] a nemzetiségek helyzete tovább romlott.”

A román nép és az országban lakó kisebbségek egyenlőségének, közös és békés életének e korban egyetlen következetes szószólója az 1921-ben megalakult Román Kommunista Párt volt, amely kezdetül fogva programjába foglalta az együttélő népek barátságáért és jogegyenlőségéért vívott harcot. Az 1924-ben tartott III. kongresszus dokumentumai szerint például — Bániai László *Együtt élünk, együtt építünk* című kötetének fogalmazásában — a román kommunisták pártja „harcot hirdet a nemzetiségek teljes jogegyenlőségéért, a gazdasági, politikai és kulturális megszorítások ellen.” Az 1932-es V. kongresszus határozata pedig így fogalmazza meg a közeljövő teendőit (ugyancsak Bániai László említett kötete szerint): „Az V. kongresszus feladatul tűzi ki, hogy a kommunisták az elnyomott népek széles tömegét előtt leleplezzék burzsoáziájuk politikáját, a román burzsoáziával való paktálását, rámutatva arra, hogy amikor a nemzetiségek burzsoáziája elárulja a jogegyenlőségért folyó harcot, a maga osztályállásait akarja megerősíteni, a román burzsoáziával együtt fejleszteni akarja a dolgozó tömegek kifosztására való lehetőségeket, és ezekre a tömegekre akarja hárítani a katasztrofális gazdasági válság minden terhét. Az V. kongresszus határozata részletesen kitér a magyar kérdésre is. Leszögezi, hogy a pártnak különös figyelmet kell fordítani a Magyar Párt befolyása alatt álló dolgozó tömegekre, hogy bekapcsolja őket a nemzeti forradalmi harc frontjába. A Kommunista Párt Központi Bizottsága az V. kongresszus elvi határozata értelmében [...] a széles magyar néptömegeket egybefoglaló, a román nép és a nemzetiségi kisebbségek harci egységfrontját erősítő tömegszervezetet kezdeményez. Így jön létre előbb 1933-ban a Magyar Párti Ellenzék, majd pedig ennek külön szervezetté való átalakulása során (1934-ben) a Magyar Dolgozók Szövetsége, a MADOSZ.” Az illegitimitásba szorított párt elvszerű és világosan megfogalmazott nemzeti politikai célkitűzései az akkori Romániában nem valósulhattak

meg, s maradt a közös, baráti együttműködés helyett a közös gazdasági nyomor, a közös jogfosztottság — a román, magyar és német dolgozók számára egyaránt.

A szászok vezetői — politikájuk eredménytelensége láttán — úgy vélték, hogy különböző nemzetközi fórumokon szereznek érvenyt jogaiknak. „Mi a béke, az építés és a rend elemei vagyunk egész Közép-Délkelet-Európában” — állapította meg Rudolf Brandsch az európai német kisebbségek szövetségének 1928. június végén tartott bécsi ülészakán. Richard Csaki, a németek művelődési egyesületének (Deutsches Kulturamt) vezetője, az *Osztland* című folyóirat szerkesztője az európai kisebbségek ez év augusztusában Genfben megtartott nemzetközi tanácskozásán a különböző népek kultúrcseréjéről szólva nem szorítkozott csupán a panaszok felsorolására, hanem pozitív példákat is említett a termékeny művelődési „adásvétel” lehetőségeire: „Minden táj, minden éghajlat, minden talaj a rá jellemző termésmézzel formákkal bizonyos értelemben hozzájárul a neki megfelelő kultúra alakításához, s ezért hangsúlyoznunk kell, hogy bármely kisebbség kultúrája nem csupán a sajátos jelleg és a belső élményközösség terméke, hanem munkál rajta a honi föld is, amelyhez az együttlakó más nemzetiségűek szerves részeként hozzátartoznak. Például az én erdélyi szász lelki alkatomnak lényeges öröklött és megszerzett román és magyar jellegű összetevői vannak. Ennek a voltaképpen *tudatalatti* kölcsönhatásnak a szférájából az utóbbi időben tudatos művelődéspolitikai révén széles körű és *tervszerű adásvétel* jött létre a közös hazában lakó népek között. Kongresszusok kölcsönös látogatása, tudományos, művészeti és irodalmi körök kapcsolatfelvétele, művelődési folyóiratok kölcsönös egymásrahivatkozásai [...] — mindez a kultúrcsere széles áramát hozta már létre sok területen.”

A Népszövetség mint nemzetközi fórum azonban nem hozhatott megoldást. A *Napkelet* cikkírója, Szende Pál már 1921-ben leszögezi, hogy „sok jót tőle várni nem lehet. Igazi hatalma nincs, inkább tanácskozó, mint végrehajtó testület, amely abban az időpontban mondja fel a szolgálatot, amikor a legnagyobb szükség volna reá. [...] De azért túlzás volna azt állítani, hogy nincs reája semmi szükség. Mindenekelőtt megvan az az előnye, hogy működéséből az emberiség megtanulhatja, minőnek *nem* szabad lenni egy nemzetközi szervezetnek, amely hatásosan és ösztönösen akarja a nemzetek együttműködését előmozdítani.” Ugyanilyen szkeptikus a romániai német sajtó hangja a húszas évek vége felé, például a *Mediascher Zeitungé*, amikor megállapítja: „A »Reformáció terme« [...] a Népszövetség kilencedik ülészakán sem, talán még kevésbé, mint valaha, felelt meg elnevezése értelmének. Nem a reformáció, hanem a legmerevebb reakció volt e csalódásokban gazdag ülészak eredménye.” Ennek ellenére a romániai németek vezetői még évek múlva is Genfben bizakodnak, de nemsokára eljön az az idő, amikor már „vigyázó szemüket” Berlinre vetik. Egyre inkább közlési teret kapnak azok a politikuskok és közírók, akik a „nagy-német” ideológia erősödő hátszelével törnek céljaik felé, s veszélyes eszméik a harmincas évek közepétől kezdve beszüremkednek a hazai német sajtó nagy részébe, bár ekkor még több év van hátra a kényszerű „*Gleichschaltung*”-ig, s a demokratikus nézeteket vallók is hangot kapnak a sajtóban.

Az ezt megelőző évek német lapjaiban tallózva egész cikkekben vagy pedig itt-ott elrejtve a progresszív álláspontot, a népek közeledését sürgető, a munkásosztályal való szolidaritást kifejező gondolatokkal találkozunk. A hivatalosan is elismert vezető szász sajtóorgánium, a nagyszabeni *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* 1929. augusztus 9-i számában például így ír a lupényi bányászok „véres napjáról”: „Most az a kérdés, *szükség volt-e arra, hogy mindjárt puskatűzzel fogadják a munkásokat.* [...] Azt állítják, hogy az odarendelt katonai egységek parancsnokát nem lehet minden felelősség alól felmenteni.” A dönt szedestű szövegrészből és a következő mondat óvatos megfogalmazásából is kiderül a lap világos állásfoglalása. S amikor az „erdélyi lélek”-ről folyik a vita a hazai magyar lapok hasábjain, a brassói *Kronstädter Zeitung* — az erdélyi magyar írók budapesti látogatásának visszhangját kommentálva (1928. november 2.) — a szászokon kívül a „székely góbé”-t és a „havasi eszterán élő egyszerű román pásztor”-t is bevonja hármasképletébe. (Említsük meg, hogy a közös vonásokat Nicolae Iorga már korábban így fogalmazta meg: „A kedves mindnyájunknak annyira szükséges és drága erdélyi lélek nem lehet elszigetelődési, tehát megpenészedési és pusztulási jogcím és ok, hanem igenis szűnős-szüntelen ható és lüktető, a kor minden egészséges áramlata felé nyitva álló erkölcsi elem.”) Ugyancsak a brassói német lapban többször visszatér a közös sorsban élők összefogásának, a kulturális közeledés szükségességének gondolata, különösen akkor, amikor a szerzők nagyobb kitekintésű írásokban a szászok korabeli szellemi feladatait helyezik előtérbe: „Közös sorsunkban, hogy népkisebbségek vagyunk ugyanazon állam keretében, benne rejlik az a kiemelt, de nyomatékos felhívás, hogy a kölcsönös szellemi és művelődési megértésen fáradozzunk. És nekünk, szászoknak ez konkrétan azt jelenti, hogy beha-

toljunk a bennünket körülvevő magyar kultúra lényegébe, megkeressük értékeit, részt vegyünk az erdélyi magyarság életmegnyilvánulásaiban és létsorsában, hogy mindazt, amit az államalkotó néptől a magunk számára kérünk, a testvérnemzetnek lehetőleg még gazdagabban eljuttassuk.“

A hazai föld szerete, az együttélés imperatívusza ebben a korszakban magyar részről is szép megnyilatkozásokat eredményez. „Erdély lelke a hűség“ — ez a végkiacskuzás Jancsó Béla Brassói Lapok-beli cikkének, amely Áprily Lajos 1929-öszen való eltávozásakor keserű felhangokkal bár, de a bizakodás határozottságával jelenti ki: „Az eltávozóval szemben áll az itt maradó. Aki már örökre itt marad. Benedek Elek, aki meghalt Erdély hűségében. Sírja mellett ki kell mondanunk nekünk, elrendeltetetten erdélyi magyaroknak az egyetlen szót, amely mint az író hitét és igazságát jelenti: *Erdély lelke a hűség.*“ A kolozsvári Ellenzék tanúsága szerint erről a hűségről beszél lírai szavakban *Maskara* című színdarabjának bemutatója után a kolozsvári Újságíró Klubban rendezett banketten Bánffy Miklós, röviddel Erdélybe való visszatérése után: „Lehetnek ragyogóbb Alpeselek, mint a mi hegyeink, vannak hatalmasabb folyók, mint a Szamos, Kánaánabb térségek, mint a mi földjeink, nekünk mégis ezek a legkedvesebbek, mert otthona az embernek csak egy lehet.“ S két év múlva ugyancsak Bánffy román írók előtt tesz hitvallást „az együttműködés összhangjának“ szükségességéről — nem kis megbotránkozást keltve magyar reakciós körökben — az *Erdélyi Helikon* 1928. júliusi bukaresti felolvasóestjén elmondott francia nyelvű beszédében: „Úgy vélem, ebben a szerény írócsoportban általános érvényű eszmény lakozik, s talán egy jelentős tünet is: arra való törekvés, hogy ne azt keressük magunkban, ami megkülönböztetést, megkülönböztetést, gyűlöletet kelthet, hanem azt, ami egyesít, ami összeköt, és egymással lel támaszt az önmagáért való művészetre való törekvésben, megteremtmi az együttműködés összhangját.“ Vagy ahogy Paál Árpád az évtized elején a *Napkelet*-ben megfogalmazta: „Nem lehet egyik nép sajnóját kihasználni a másik nép felűdítésére, nem szabad politikai és hatalmi sikereket vévegt egyik nép keservesebb lélekállapotát a másik nép irigylésére és gyűlöletére ráizgatni. Ez mind erőszakoltság és bűnös mesterkedés, mert a meglévő efemer indulatok alatt is a népek sejtő érzésvilágában az egymás iránti békesség vágya vívódik. Ez az életakarát, mely nem akar örökké félni a másiktól, hanem a másiktól is a nyílt életakarát kifejezését és az ezzel való összeférést óhajtja. [...] Az a fő, hogy a népek ezt a magukra találást keresik, és tapogató kezük egymásba fog fonódni, s különböző nyelven is meg fogják érteni, hogy e különböző nyelv miatt egymást nem szabad elzárniok az emberiség közös szabadságából, hanem ki-kinek a maga aránya és egyéb különösségei szerint kell részesednie ebből a közös jóból. Ez a demokrácia igazi értelme, és efelé fog haladni a népek élni-akaró élni-tudása.“

A kisebbségi jogokért folytatott küzdelem így fonódott össze a román—magyar—szász együttélés szükségességének a hirdetésével. A példákat persze még tovább sorolhatnók, de e néhány, jelzésnek szánt idézet talán elegendő annak bizonyítására, hogy a húszas években s a harmincas évek elején a politikai-szellemi megnyilvánulások — Janus-arcúságuk ellenére — még mindig biztató, pozitív előjelű elemeket is tartalmaztak. Akár a tudós Iorga, akár a szépirod Berde Mária, akár a politikus Hans Otto Roth alakját idézzük fel a különböző nyelvet beszélők közös nyelvének keresői közül, arra a következtetésre jutunk, hogy a „magasabb“ érdekek képviselőinek nem sikerült teljes mértékben éket venniük a népek közé, nem sikerült elnémitaniuk a barátság hangján egymáshoz szólók ígéiben foglalt máig időszerű üzenetet.

